

Metafizika egyszerű szavakkal

II. rész

*„A filozófiának, legyen az bármilyen
elmélyült és kifinomult, mindenki
számára érthetően kell kifejeznie
magát.”*

(Bergson)

Bevezető

Bergson szerint az az ideális, ha a filozófia beleivódik a köznapi nyelvbe. Nála ez nem maradt plátói vágyakozás. Műveiben tisztán, elegánsan fogalmaz, bármiféle technikai nehézkesség nélkül. Mestere volt annak a művészetnek, hogy miként legyen valaki egyszerű a filozófiában.

Bergsonnak ez a gondolata, mely könyvünk második felének mottójául szolgál, megerősít minket is szándékunkban: úgy beszéljünk a létfilozófia dolgairól, hogy a lehető legkevésbé használjuk a beavatottak szakkifejezéseit.

Az első részben viszonylag könnyű dolgunk volt. A természet dolgainak létét az érzékelhető tapasztalattal kapcsolatban maradva kellett leírnunk, mint „aktust”, lét-ténylegességet: egy meghasadó magot, egy napfénytől kibomló virágot. Most viszont sajátosan metafizikai területére érkezvén, az a lét-aktus, melyet itt megfontolunk, ettől különbözik. Ez az aktus abban áll, hogy a dolgokat kiragadja a nemlétből, és fölötte tartja őket. Nyilvánvalóan nem lehet, és nem is szabad úgy írni róla, mint korábban. Vagyis értelmünk nem támaszkodhat többé a kézzelfogható valóságra.

Nemde már pusztán a metafizika szó hallatán ösztönösen valami homályos, ezoterikus tudományra gondol az ember? Mégis úgy hisszük, hogy lehetséges egyszerűen beszélni egy olyan tudásról is, amelyet „maguk az istenek is irigyelnek tőlünk”. Bergson kitartásra bátorít minket.

I. fejezet

A létezésről

*„Emelked-e föl valaha az elmédet olyan magasságba, melyben felfoghatod az önmagában és önmagáért való létezést a létezés pusztá tényében? ...
Ha igazán eljutottál ide, minden bizonnyal valami nagy misztérium jelenlétével találkoztl, mely a csodálat és a félelem nyilával sebezte meg elmédet.”*

(Coleridge)

El kell gondolnunk az önmagában és az önmagáért való létezést. Ez olyan mértékben fog sikerülni, amilyen mértékben különbséget tudunk tenni két energia között: az egyik, amelyet a lét fejt ki, a másik, amelyet valamely testben létező szubsztancia fejt ki, amelyik a fényre törekszik. Egy formát előhozni az anyagból nem ugyanaz, mint valamit előhozni a semmiből. Létezése következtében a létező a nemlét fölött tartja magát. A létige tehát új jelentéssel telik meg.

A létezni szó jelentését feltárva megértjük, hogy nagy titkot fejez ki. Ténylegesen olyan energia jelenlétére és aktivitására utal, amely egy dolgot kiemel a semmi mélyéből. A titok abban rejlik, hogy ezt a hatalmas energiát, amelyet a dolog létezése közben kifejt, ő maga nem birtokolja. Nem tőle van. Bármilyen mélységig hatol le a lélek a dolgok legapróbb összetevőinek világába, a létezést magát akkor sem találja meg bennük. Egyébként, ha a létezés a világ dolgainak alkotóeleme lenne, akkor azokra nem lenne jellemző, hogy egyik nap megjelennek, másik nap eltűnnek. A létezés nincs az általa előidézett dolgok hatalmában. Éppen emiatt, ha egy dolog megjelenik, misztériumába meríti a lelket. Ugyanígy ha valaki egyszer ráébred a létezésre, rögtön elcsodálkozik azon, hogy ezt eddig miért nem tette. „Hogy lehet az, hogy a világ és a létezés legtöbbször természetesnek és normálisnak tűnt nekem? Csak a rutin tesz mindent normálissá. A létezés, a teremtés egyáltalán nem normális dolog.”¹

¹ Eugene Ionesco: La Quete intermittente, Gallimard, 1987, p.20.

Felemelni az elménket a létezés meglátásáig – ez szükségszerűen a misztériumba való behatolást jelenti. Korábban említettük, hogy a faj nem „létezik”. Csak egyedek léteznek. A létezés azzal van összefüggésben, ami a dolgokban egyéni, egyedi, egyedülálló: ez a rózsza, ez a fecske. De ez a rózsza és ez a fecske tegnap még nem létezett, holnap pedig már nem lesz. Az egyed tehát olybá tűnik előttünk, mint két nemlét között egy megjelenés. Az egyednek, mint olyannak a szemlélése, annak a szemlélése, ami egyedülálló egy dologban, valami különös érzést kelt bennünk.

„Beleborzongok a létezés tiszta örömébe.”²3

Ez a csodálatos érzés érthető. Az egyediség éles érzékelése társul egy többnyire szavakban ki nem fejezett intuícióhoz. De így lehetne megfogalmazni: „Nem a faj miatt egyediek a dolgok.” A faj maga nem törődik az egyeddel, a fennmaradással van elfoglalva. Sőt gyakran az egyed feláldozását követeli a maga javára. Az erőt és energiát, amely a nemlétből életre hív valamely egyedi dolgot, nem a faj adja. A létezésnek ezt az erejét és energiáját csakis egy olyan Ok idézheti elő, akinek a szemében becses az egyedi, a páratlan. Létezés csak a Létező hozhat létre, aki tiszta Aktus, Ténylegesség, tiszta Energia, aki képes legyőzni a nemlétet, és aki azért szereti ezt az egyedi dolgot, mert maga is egyedi, egyetlen.

„Istenem, most már tudom, hogy minden dolog Titkot rejt, s Te Uram ismered azt.”³

Amikor az értelmünkbe beköszöntenek ezek az intuíciók, a létezés megszűnik egyszerű tényé lenni. Kétségkívül, maga a létezés általában nem tudatosul bennünk. Látjuk, de nem fogjuk fel! Meglátni, a maga misztériumában: ez kegyelem. Maritain egyszer azt mondta, hogy van benne valami *evangéliumi*. A lét-aktusról így írt: „Mint a nagy szegények, elrejtőzik a fényben. Azt hiszem, hogy ez a legmagasabb rendű dolgok sajátossága.” Majd így próbálja még jobban megvilágítani a titkot filozófiai szakkifejezések nélkül: „Amit ilyenkor látunk, az egy tiszta cselekvés, valami szilárd állag, amely azonban meghaladja az elképzelhetőség határait. A dolgok feltörő életereje, mellyel az őket fenyegető összeomlást legyőzik.”⁴

Előfordul, hogy az önmagában és az önmagáért való létezés egy másfajta húrt pendít meg a lelkünkben. Coleridge „félelemről” beszél. Az a látomás, ahogy egy dolog két nemlét közötti átmenetben megjelenik, feltárja az alatta tátongó mélységet. E. Ionesco így tűnődik magában: „Miféle rejtély húzódik

² A Szolzsenyicin: *Le premier Cercle*, Laffont, 1968, p.20.

³ Francis Jammes: *Cité dans „Domaines”*, Ernest Dutoit, Fribourg, p.118.

⁴ Jacques Maritain: *Sept leçons sur l'être* OEC. V. Fribourg, p. 617.6. Eugene Ionesco: i.m. p. 106.

meg e mögött a látszat mögött, a derű eme álarca mögött? Igen, ott van a Talány. Ott van a Probléma. Mi van a felszín alatt? A hihetetlen létezés, csodálkozásunk kiapadhatatlan forrása.”⁵

Azzal, ami a létezés tekintetében egyedi és egyetlen a dolgokban, a lét legnagyobb mélységéhez értünk. Ám a dolgokat fönntartó ádáz energia a vak végzet, vagy valami félelmetes sötét erő benyomását is kelthetné bennünk, látva a létezők óriási tömegét. De ez a rossz érzés eltűnik, ha figyelembe vesszük, hogy minden egyed *fenntart* valami az időben, hogy beteljesítsen egy *programot*, megvalósítson egy *eszmét*, rátaláljon a maga javára, és eljuttassa a maga „szerepét” az egész javára. A program, melyet véghez kell vinniük, az *eszme*, melyet meg kell valósítaniuk, a *szerep*, melyet be kell tölteniük – mindegyik a filozófusnak van egy szava: A dolgok *esszenciájának*, *lényegének* nevezi.

⁵ Jacques Maritain: *Sept leçons sur l'être*. OEC. V. Fribourg, p.617.

II. fejezet

A lényegről

„A víz felfogja a vizet,
a lélek megérzi a lényegét”

(Paul Claudel)

A létezés a nemlét felett aratott győzelemként szemlélve, a filozófus lelke fogékonnyá válik mindazon megszámlálhatatlan forma iránt, melyet szemlélődése tárgya a mélység fölött tart. A természetben nem találkozhatunk a létezéssel önmagában. Igaz, hogy ez a legalapvetőbb aktus, de mindig csak egy meghatározott dologgal kapcsolatban beszélhetünk róla: ezzel a tulipánnal, ezzel a cinkével, ezzel a csillaggal kapcsolatban. A létet azonnal tényként érzékeli az elménk. A létezés formáinak elképesztő sokszínűsége nem szorul bizonyításra. Inkább felfedezésre.

Legtöbbször nem lepődünk meg a létezésen, legkevésbé azon, hogy a nemlét fölött tart dolgokat. Minden esetben a metafizika kegyelmi ajándéka, ha rá tudunk csodálkozni arra, hogy a létezés aktusa a maga tiszta energiáját mindig „valamilyen dolognak” a szolgálatába állítja. *Valamilyen dolog* – ez megint egy olyan mindennapi kifejezés, amelynek a filozófus adja meg az eredeti értelmét. A filozófus számára ez azt jelenti, hogy a létezés a saját erejét teljes egészében arra használja, hogy egy adott dolgot a nemlét fölött tartson. Az adott dolog pedig a teljesítendő feladatával, a saját helyén való helytállásával, és a betöltendő rendeltetésével együtt értendő!

„Ó, ti körülöttem munkálkodó erők!”⁶

Ezeket a meghatározott dolgokat, melyek önnön céljuk felé haladnak, hogy ott kiteljesedjenek, a filozófiában *esszenciáknak*, *lényegeknak* nevezzük. Álljunk meg egy pillanatra ennél a szónál. A latin *esse* szóból származik, amit úgy fordítunk, hogy *létezni*. Fonetikailag egyértelmű a kapcsolat az *esszencia* szó és az *esse* ige között. Az *esszencia* tehát azt jelöli a dolgokban, azt az elsődleges meghatározottságot, amely alapvetően a létezéshez kapcsolódik.

A könyv első felében szubsztanciális formáról beszéltünk, aminek erejével egy rózsa az rózsa, és nem tulipán, egy cinke az cinke, és nem fecske.

⁶ Paul Claudel: *Cinq Grandes Odes, l'Esprit et l'Eau, La Pléiade*, 1957. p.238

Vagyis ott a dolog léte az önmaga építésén való fáradozást jelentette, illetve azt az erőfeszítést, hogy maradjon is az, amivé lett. Most ugyanezt a szubsztanciális formát *esszenciának* fogjuk nevezni, mert a léttel, mint azzal az aktussal való viszonyában fogjuk vizsgálni, amely a nemlét ürje fölött tartja őt.

Hogy jobban megvilágítsuk ezt a viszonyt, el kell jutnunk annak a meglátásához, hogy mennyire „ragaszkodnak” a dolgok a létezésükhöz. Ehhez fogékonnyá kell válnunk arra a gondra, kitartó szorgalomra, amivel például a növények és az állatok a saját programjuk megvalósításán fáradoznak. Példa erre a fügefa igyekezete, melyet áhítattal figyelt R.-M. Rilke. Leginkább az ragadta meg őt, hogy a fa mindenekelőtt a gyümölcsseit akarta meghozni, és nem időzött el a „virágzás dicsőségében”. Úgy fordul ehhez a fához, mint egy személyhez, s így szólítja meg:

„Már régóta jel vagy nekem fügefa: szinte mindenestől levetkőzöd a virágzás dicsőségét, hogy aztán föltűnés nélkül megérlelt gyümölcsöd belsejében őrizd a titkodat. Girbegurba ágaid, mint a szökőkút karjai, szállítják a felfakadó nedvet, és mintegy álombeli öntudatlansággal tör föl a legédesebb beteljesülés.”⁷

A költőnek ezzel a gyöngéd figyelmével kellene tekintenünk minden növényre, minden állatra. Akkor észrevennénk, hogy ezen a világon minden dolog lendületesen halad a saját beteljesülése, mint legdrágább kincse felé. Akinek megadatik, hogy rácsodálkozzon a dolgokban arra az ujjongásra, mely a saját létükön való munkálkodásukból fakad, az tudja, mit jelent a *lényeg*, az *esszencia*. Ez a kifejezés nem pusztán a létezésre való alkalmasságot jelenti, hanem a mélyen bennük gyökerező vágyat is arra, hogy megőrizték a csodálatosan ajándékba kapott létet!

⁷ R.-M. Rilke, Seghers, p.137.

III. fejezet

A lényegről (folyt.)

*„Mi lehet halálosabb egy veszendő lény számára, mint megízlelni az örök lényeket, és egy pillanatra a rózsák kimeríthetetlen illatát?
Minél inkább meghal valami, minél inkább eljut önnön teljességére, annál inkább felemészti ez a szó, melyet nem tud kimondani, s a titok, mely egyre vonzza őt.”*

(Paul Claudel)

Szeretnénk bejárni egy másik utat is, hogy jobban érzékeltessük, mit is jelent az esszencia, a lényeg a létezés számára. Ezért most hallgassunk meg egy olyan filozófust, aki az esszenciákat, lényegeket kizárta a lét-aktus vizsgálatánál. Íme, ő így látja a dolgot: „Erről a hámló kérgű platánról, és erről a félig korhadttólgyről akarják nekem bemesélni, hogy ádázi ifjonti erővel törnek az égbe.”⁸ A gesztenyefa gyökere számára pusztán „nyers, bütykös fekete massa.”⁹ Továbbá: „lábaimnál heverő hosszú döglött kígyó”.¹⁰ Eltorzító tekintetét körülhordozva a környezetében lévő dolgokon, csak végső elesettségük vonásait hajlandó észrevenni. Azután egyetemes törvényként vonja le a következtetést: „A dolgok olyanok, mint az útközben elakadt gondolatok, elfelejtkeznek önmagukról, elfelejtik mit akartak gondolni, és megmaradnak nevetségesen kevés értelemmel ide-oda hánykolódó dolgoknak.”¹¹ Így gondolkodott J-P. Sartre.

Sartre tehát úgy közelít, hogy először is megfosztja a dolgokat attól a dinamizmustól, lendülettől, amely végső céljuk felé hajtja őket. Ifjonti erejükéről nem hajlandó tudomást venni. Örömteli növekedésük elöl, mely virágaik és gyümölcseik megtermésére készíti őket, elfordítja a tekintetét. És a *lényeknek* eme radikális mellőzése szükségképpen a létezés lebecsüléséhez vezet: „Ezeknek a fáknak eszük ágában sem volt létezni, egyszerűen csak nem tudtak másképp tenni. Minden sietség nélkül csöndesen kotyvasztottak

⁸ in *La Nausée*, Gallimard, 1938. p. 166 – 174.

⁹ uo.

¹⁰ uo.

¹¹ uo.

csöedényeikben, a nedű áramlott kedvük ellenére is.”¹² Sartre konyhájában – Hérakleitoszsal ellentétben – nincsenek istenek!

Egyszer azonban ellenvetésként mégis megjegyzi (a gesztenyefa kapcsán): „Nyilvánvalóan nem ismertem mindent, hisz nem láttam szárba szökkenni a csírá, sem növekedni a fát”.¹³ De azt a feladatot, hogy leírja a mag fejlődését, növekedésének fázisait, virágzását, és a gyümölcsök érlelését, már nem vállalja fel. Vajon miért ilyen elutasító?

Sartre megsérti a dolgokat azzal, hogy zárójelbe teszi születésüket, növekedésüket és termékenységüket. Az eredmény szükségszerűen csonka látásmód. Egy ilyen műveletből a létező dolgok vérszegényen, laposan, betegen, hányingert keltően kerülnek ki. Miután természetüktől és lényegüktől megfosztotta őket, a létezést magát is abszurdá teszi: „Minden létező értelmetlenül születik, pusztán gyengesége miatt él tovább, és véletlenszerűen hal meg.”¹⁴

Ha hajlandó lett volna megfigyelni egy fiatal platánt, amint a saját léte megteremtésén buzgólkodik, Sartre is láthatta volna, sőt kénytelen lett volna meglátni, hogy a dolgok mennyire kötődnek a saját létezésükhöz, méghozzá éppen azért, mert el akarják érni végcéljukat. Azért *ragaszkodnak* annyira hozzá, mert el kell mondaniuk *létezésük értelmét!* Vágyódnak létezni. Mivel ilyen szoros kapcsolatban vannak a saját létükkel (latin *esse* – létezni, lenni), azért hívjuk őket *esszenciáknak*. Aki ebben a fényben nézi őket, annak számára a dolgok *gondolatoknak* tűnnek, melyek maradéktalanul teljesítik azt a küldetésüket, hogy elmondják, amit el kell mondaniuk és az érthetőség édes örömeivel vonják be a létüket.

A lét ilyen jellegű felfogásához szükséges és helyettesíthetetlen segítséget nyújtanak a költők és a festők. Ők megkapták azt a kegyelmet, hogy felvillantsák a dolgok létének ezt az értelmét. Másként teszik ezt, mint a filozófusok és a tudósok. Az elhagyás művészi eszközével élve fedik fel a dolgok lényegét. Picasso így vall erről: „Én soha nem léptem ki a valóságból. Én mindig a valóság lényegén belül maradtam.”¹⁵ A. Giacometti *Macskája* is a lényegét láttatja velünk azzal, hogy megmintázza az űrt. Egyre több anyagot vesz el, míg végül már csak egy rúd marad, a végén egy fém göbbel, és négy másik rúd, mint két egymásba csúszó háromszög: a Macska platóni esszenciája jelenik itt meg.

¹² in *La Nausé*, Gallimard, 1938. p. 166 – 174.

¹³ uo.

¹⁴ uo.

¹⁵ Joseph Chiari: *Picasso*, Buchet/Chastel, 1981. p. 98.

Megesik, hogy az írónak is sikerül felvillantani néhány tökéletesen odavetett tollvonással a lényeket. Egyikük például egészen mélyen láttatja a ravaszdi róka legigazibb természetét: „Kedves állat, pofája tele tüskével. Mandula formájú sárga szem, orra reszket nevetés közben. Simulékony úr, aki véres vecsernyére tart a sötétben.”¹⁶

Legyen bár költő, filozófus vagy festő, a dolgok lényegének látása kegyelem. Annak a kegyelme, hogy a dolgokat többé nem használati és fogyasztási cikkeknek, hanem a kontempláció tárgyainak tekinti. Annak a kegyelme, hogy hagyja őket annak lenni, amik. Annak a kegyelme, hogy láthatja őket vágyott céljuk elérésén munkálkodni.

Miért mindig saját magunkhoz viszonyítva nézzük a dolgokat? Vagy ami még nagyobb gőg: miért gondoljuk, hogy tekintetünkkel mi hozzuk létre őket? Hagyjuk meg nekik a maguk dicsőségét és boldogságát!

De ennek a kegyelemnek is megvan a maga ára. A halál és az enyészet minden dolgot beborít egy napon fekete fátylával. Ma szorgosak, hódítók, erősek, holnapra elgyengülnek, megkopnak és végük lesz. Amennyire ragaszkodnak létükhöz, az aktushoz, mely a nemlétből kiemeli őket, annyira képtelenek megtartani azt. A létet csak dúrban és mollban lehet ünnepelni, felváltva, de elválaszthatatlanul. Sőt néha egyszerre mindkét hangnemben.

*„A vörösfenyő csúcsán
még zúzvara és jégvirág,
de az első madárka már odaszáll,
hosszan fütyüli keserédes dallamát,
mint örömittas himnuszok előtti panaszos prelűdöt.
A szenvedésed ismerem, ó, élet,
de honnan jön, mondd, az örömed?”¹⁷*

fordította: Varsányi Luca

(IV. fejezet. In: Folia Selecta 5. p.21-22.

V.- VI. –VII. fejezet. In: Folia Selecta 9. p.2-8.

Ezeket a fejezeteket kéreésre kinyomtatva elküldjük. Szerk.)

¹⁶ Jacques Chessex: *Maupassant et les autres*. Ramsay, 1981. p. 126-127.

¹⁷ Simone Grengg: *Porion. Souffles, reflets*, D.D.B., 1977. p.53.